

TÜRKİYE VE ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE NAHÇIVAN SORUNU*

Laçın İdil ÖZTİĞ**

Öz

Türkiye, 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Azerbaycan'ın korucuyuluğundaki Nahçıvan Özerk Bölgesi'nin garantör ülkesi olmuştur. 1992 yılında Ermeni milis kuvvetlerin, Nahçıvan'ın idari bölgesi Sederek'e saldırımları ile Türkiye ve Ermenistan arasında dış politika krizi ortaya çıkmıştır. İki ülke arasındaki kriz dönemi Nahçıvan'daki çatışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı 1992-1993 dönemini kapsamaktadır. Bu çalışma, Nahçıvan krizinin dinamiklerini, Türk ve Ermeni karar alıcılarının kriz dönemindeki söylemlerini ve kullandıkları siyasi, diplomatik ve askeri araçları analiz etmektedir. Bu makale, Azerbaycan ve Ermenistan arasında ortaya çıkan teritoryal sorunun Türkiye-Ermenistan ilişkilerine etkisini inceleyerek literatüre özgün bir katkı yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nahçıvan krizi, Türk dış politikası, Türkiye, Ermenistan, kriz yönetim süreci.

THE NAKHCIVAN PROBLEM IN TURKEY-ARMENIAN RELATIONS

Abstract

Turkey became a guarantor state of the Nakhcivan Autonomous Region which is under the authority of Azerbaijan with the Moscow and Kars Treaties which were signed in 1921. A foreign policy crisis emerged between Turkey and Armenia when Armenian insurgents attacked Sadarak, an administrative region of Nakhcivan in 1992. The crisis period covers the years of 1992-1992 throughout which an intense fighting took place in Nakhcivan. This study analyzes the Nakhcivan crisis' dynamics, Turkish and Armenian decision makers' discourses and political, diplomatic, and military tools they utilized during the crisis period. By studying the impact of the territorial dispute between Azerbaijan and Armenia on Turkish-Armenian relations, this paper makes an original contribution to the literature.

Keywords: The Nakhcivan crisis, Turkish foreign policy, Turkey, Armenia, crisis management process.

* Bu çalışma Tübitak 1001 projesi desteği ile hazırlanmıştır. Proje No: 112K172.

** Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
(loztig@yildiz.edu.tr)

Giriş

Dış politika krizleri ülkelerin temel değerlerine ya da çıkarlarına yönelik bir tehdidin varlığı ile tetiklenmektedir. Tehdit altındaki ülkenin bu tehdidi bertaraf edici araçlara yönelmesi sonucu bu tehdit durumunu ortaya çıkaran ülke ile askeri çatışma ihtimalinin yükselmesi ile dış politika krizi ortaya çıkmaktadır¹. Dış politika krizleri iki ülke arasında askeri çatışma veya savaş riskini arttırmakta, ancak her kriz çatışma veya savaşla neticelenmemektedir². Krize sebebiyet veren tehditin kalkması ile kriz son bulmaktadır.

Bu makale, 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türkiye'nin garantör ülkesi olduğu Nahçıvan topraklarına 1992 yılında Ermeni çeteler tarafından yapılan saldırılar sonucu Türkiye ve Ermenistan arasında ortaya çıkan dış politika krizinin dinamiklerini incelemektedir. Çalışmada krizin neden ortaya çıktığı, nasıl bir seyir izlediği ve nasıl bittiği, kriz döneminde Türk ve Ermeni karar alıcıların söylemlerine ve kullandıkları siyasi, diplomatik ve askeri araçlara ışık tutularak incelenmektedir.

Makale dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde teritoryal sorun-savaş ilişkisi ve teritoryal sorunların sebepleri ile ilgili literatür taraması yapılmaktadır. İkinci bölümde I. Dünya Savaşı'ndan sonra şekillenen Nahçıvan'ın statüsüne ışık tutulduktan sonra Türkiye ve Ermenistan arasında ortaya çıkan dış politika krizi ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise kriz yönetim mekanizmaları incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise çalışmanın genel hatlarının özeti yapılmaktadır. Bu çalışma, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki teritoryal sorunun (Nahçıvan sorunu), Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ve Türkiye'nin dış politika karar ve mekanizmasına etkisini inceleyerek literatüre özgün bir katkı yapmaktadır.

1. Literatür Taraması

Teritoryal sorunlar ve savaş ilişkisi üzerine yapılan araştırmalar ikisi arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur³. Mesela, John A. Vasquez

1 Michael Brecher, *Crisis in World Politics* (Oxford: Pergamon Press, 1993), ss. 3-4.

2 *A.g.e.*, 4-6.

3 John A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); John A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); Paul D. Senese, "Geographical Proximity and Issue Saliency: Their Effect on the Escalation of Militarized Interstate Conflict," *Conflict Management and Peace Science*, Cilt 15 (1996), Sayı 2, ss. 133-161; Garry Goertz ve Paul F. Diehl, *Territorial Changes and International Conflict* (New York: Routledge Kegan Paul, 1992); Douglas M. Gibler, "Alliances that Never Balance: The Territorial Settlement Treaty," Paul F. Diehl (der.) *A Road Map to War: Territorial Dimensions of International Conflict* (Nashville and London: Vanderbilt University Press, 1999); Paul Hensel, "Charting a Course to Conflict: Territorial Issues and Militarized Interstate Disputes, 1816-1992," *Conflict Management and Peace Science*, Cilt 45, Sayı 1 (1996), ss.43-73.

teritoryal boyutu olan çok az savaşın bulunduğunu belirtmektedir⁴. Paul R. Hensel savaşa sebebiyet veren diğer faktörlerle kıyaslandığında teritoryal sorunların savaş ihtimalini daha fazla arttırdığını tespit etmiştir⁵. Paul D. Senese ise teritoryal boyutu olan çatışmaların diğer çatışmalara göre daha fazla şiddet içerdiğini göstermiştir⁶. Allen Buchanan ve Margeret Moore tarafından yapılan çalışma sınırların önemsiz hale geldiği ya da “coğrafyanın sonu” iddialarının popüler hale geldiği küreselleşme çağında sınır çatışmalarının azalmadığını ortaya koymaktadır⁷.

Teritoryal sorunların nasıl tetiklendiği üzerine geniş bir literatür bulunmaktadır. 1950 ve 1990 yılları arasındaki teritoryal sorunları inceleyen Paul K. Huth, etnik irredentizm ve ulusal birleşme ile birlikte bir yerin ülkeler açısından stratejik noktada bulunmasının teritoryal sorunların ortaya çıkma ihtimalini arttırdığını ortaya koymuştur⁸. Paul F. Diehl ise nüfusun teritoryal sorunların ortaya çıkmasında önemli etkisi bulunduğunu göstermiştir. Daha spesifik bir deyişle, iki ülkenin sınırları içinde yaşayan bir grubun komşu ülke nüfusu ile etnik bağı olması iki ülke arasında teritoryal sorunların çıkma ihtimalini arttırmaktadır. Mesela, Etiyopya ve Somali arasında Ogaden bölgesi üzerinde yaşanan anlaşmazlığın etnik boyutu bulunmaktadır⁹.

Arthur Westing’in yaptığı çalışma, ekonomik faktörlerin teritoryal sorunları tetiklediğini göstermiştir. Mesela, İngiltere ile Arjantin arasında 1982 yılında çıkan Falkland savaşı, Falkland Adası’ndaki petrol ve deniz ürünleri ile ilgili paylaşım mücadelesinden kaynaklanmıştır. Benzer şekilde, 1974 yılında Çin ve Vietnam arasındaki Spatley adası ile ilgili sorunun temelinde adadaki petrol kaynakları bulunmaktadır¹⁰.

Teritoryal sorun ve savaş ilişkisini materyal nedenler ile açıklayan çalışmalardan farklı olarak Tuomas Forsberg yerin kimliksel boyutuna vurgu yapmaktadır¹¹. Forsberg’e göre tarihsel adaletsizlikler ve ulusal kimlik, toprağın sembolik boyutunu oluşturmakta ve teritoryal sorunlara sebebiyet

- 4 John A. Vasquez, *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), s. 151.
- 5 Paul R. Hensel, “An Evolutionary Approach to the Study of Interstate Rivalry,” *Conflict Management and Peace Science*, Cilt. 17, Sayı 2 (Fall, 1999), s. 137.
- 6 Senese, “Geographical Proximity and Issue Saliience,” ss. 133-161.
- 7 Allen Buchanan and Margaret Moore (der.), *States, Nations, and Borders: The Ethics of Making Boundaries* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), s. 287.
- 8 Paul K. Huth, *Enduring Rivalries and Territorial Disputes, 1950-1990*, Paul F. Diehl (der.) *A Road Map to War : Territorial Dimensions of International Conflict* (Vanderbilt University Press: Nashville and London, 1999), s.53.
- 9 Paul F. Diehl (der.) *A Road Map to War :Territorial Dimensions of International Conflict* (Vanderbilt University Press: Nashville and London, 1999), s.xi.
- 10 Bkz. Arthur Westing (der.) *Global Resources and International Conflict: Environmental Factors in Strategic Policy and Action* (New York: Oxford University Press, 1986).
- 11 Tuomas Forsberg, “The Ground Without Foundation? Territory as a Social Construct,” *Geopolitics*, Cilt 8, Sayı 2 (Summer, 2003), ss.17-8; Tuomas Forsberg, “Explaining Territorial Disputes: From Power Politics to Normative Reasons,” *Journal of Peace Research*, Cilt 33, Sayı 4 (1996), ss.433-4.

verebilmektedir. Toprak, hem devletlerin hem de halkların kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden devletler arasındaki diğer sorunlarla kıyaslandığında toprak ile ilgili sorunlar (teritoryal sorunlar) savaş riskini arttırmaktadır¹².

Mesela, Masato Kimura ve David A. Welch, Japonya'nın Kuril Adaları ile ilgili iddialarını Japon kimliği ile açıklamaktadır. Japonya, 2. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği tarafından işgal edilen Kuril Adalarındaki Rusya'nın kontrolünü meşru görmemekte, adaların kendine ait olduğunu iddia etmektedir. Falkland ve Spatley adalarından farklı olarak Kuril Adalarının petrol gibi değerli kaynakları bulunmamaktadır. Bununla birlikte, adaların jeopolitik ve stratejik önemi de özellikle Soğuk Savaş sonrasında ciddi oranda azalmıştır. Yazarlara göre Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya Savaşı sırasında Kuril adalarını işgal etmesi Japonlarda adaletsizlik duygusuna sebebiyet vermiştir. Bu noktada, Kuril Adalarının Japonya'nın bir parçası olarak görülmesi ve Japonya'dan güç kullanılarak koparılması Japonya'nın Kuril Adaları ile ilgili ısrarcı tutumuna ışık tutmaktadır¹³.

Sonuç olarak, literatürde teritoryal sorunlar ve savaş ilişkisi ile ilgili yoğun çalışmalar yapılmış ve teritoryal sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet veren stratejik, etnik, ekonomik ve materyal olmayan dinamikler (kimlik, adaletsizlik duygusu, vs) incelenmiştir. Bu çalışma, Nahçıvan sorunu ile Türkiye-Ermenistan arasındaki dış politika krizine ışık tutarak literatüre özgün katkı yapmaktadır. Daha genel bir ifade ile, bu makale teritoryal sorun ve dış politika krizini inceleyerek teritoryal sorunlar ile ilgili literatüre farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

2. Nahçıvan Krizi

Nahçıvan'ın statüsü 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile belirlenmiştir. Nahçıvan'ın statüsünün belirlenmesi için plebisit düzenlenmesini öngören 1920 Gümrü Antlaşması'nın aksine, Moskova Antlaşması'nda plebisit öngörülmemiştir. Bu antlaşma ile Nahçıvan'ın (Azerbaycan'ın koruyuculuğunda) özerk bir bölge olması kararlaştırılmıştır. Buna ek olarak, Sovyetler Birliği ve Türkiye, Nahçıvan'ın garantör ülkeleri olmuşlardır¹⁴.

13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tarafından imzalanan Kars Antlaşması'nda Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Nahçıvan üzerindeki ortak garantörlük hakları ve Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir bölge statüsünde olduğu teyit edilmiştir. Buna

12 Forsberg, "The Ground Without Foundation?" ss.13-16.

13 Masato Kimura ve David A. Welch, "Specifying "Interests": Japan's Claim to the Northern Territories and Its Implications for International Relations Theory," *International Studies Quarterly*, Cilt42, Sayı 2 (June 1998), ss. 217-229.

14 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt 1 (Ankara: TTK, 1989), ss. 32-38.

ek olarak, antlaşmanın 10. Maddesinde belirtildiği üzere taraflar “toprakları üzerinde, karşı taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaş amacıyla olan grupların yerleşmesini hiç bir zaman kabul etmemeyi” yükümlenmişlerdir¹⁵.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında, görece istikrar içinde olan Kafkasya bölgesinde Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile karışıklık ve çatışmalar baş göstermiştir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını 1991 yılında ilan etmişlerdir. Bununla birlikte, bölgede güç boşluğu ortaya çıkmış ve bölgeye hakim olmak isteyen ülkeler arasında rekabet vuku bulmuştur¹⁶. Bu geçiş döneminde bölgedeki etkisi zayıflayan ve ABD'nin bölgede güç kazanmasını istemeyen Rusya Federasyonu, ABD ile özellikle Kafkasya bölgesi üzerinde rekabete girişmiştir¹⁷. Rusya Federasyonu bölgedeki gücünü geri kazanmak amacıyla ayrılıkçı kuvvetleri destekleme stratejisi izlemiştir. Bunun en çarpıcı örneği 1988'de Azerbaycan ve Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri arasında ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın Ermeni tarafını desteklemesidir.

Kafkasya bölgesindeki Rusya ve ABD'nin yayılmacı siyasetinden farklı olarak 1990'lı yıllarda Türkiye'nin bölge politikası, kültürel odaklı olmuştur¹⁸. Türkiye bağımsızlığını yeni kazanmış bölge ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeye de istekli olmuştur. 1992'de Türkiye, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Romanya, Ukrayna ve Bulgaristan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (KEİ) kurmuşlardır. KEİ, ekonomi, ticaret, teknoloji, vb. alanlarda faaliyet göstermektedir¹⁹. KEİ'ye ek olarak Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan ile 1990'ların ortalarında enerji anlaşmaları imzalayarak bölge politikasına enerji boyutunu da eklemiştir.²⁰

Türkiye'nin bölge ile ilgili izlediği barış ve işbirliği temelli politikası, Ermenistan özelinde de kendini göstermiştir. Türkiye, ABD'den sonra Ermenistan'ı ilk tanıyan ülkelerden biridir. Türkiye'nin Ermenistan'a karşı izlediği dostane politika, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'a yazdığı mektupta açıkça görülmektedir:

15 A.g.e.,ss.41-47....,

16 Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler”, Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 1919-1980 (İstanbul: İletişim, 2001), ss. 366-370.

17 Ariel Cohen, *Azerbaijan and U.S. Interests in the South Caucasus: Twenty Years After Independence*, Diba Nigar Göksel ve Zaur Shiryev (der.) *The Geopolitical Scene of the Caucasus: A Decade of Perspectives* (İstanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, 2013), ss. 52-55; 66.

18 Elin Suleymanov, “The South Caucasus: Where the U.S. and Turkey Succeeded Together,” Diba Nigar Göksel ve Zaur Shiryev (der.) *The Geopolitical Scene of the Caucasus...*,s. 15.

19 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)” http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_tr.mfa

20 Gulshan Pashayeva, *The Nagorno-Karabakh Conflict in the Aftermath of the Russia-Georgia War*, Diba Nigar Göksel ve Zaur Shiryev (der.) *The Geopolitical Scene of the Caucasus...*, s. 249.

"Hükümetimiz, Ermenistan Cumhuriyetini tanıırken, Ermenistan'ın Türkiye Cumhuriyeti ve diğer komşuları ile ilişkilerinde uluslararası hukukun temel ilkelerine ve özellikle toprak bütünlüğüne saygı ve sınırların değişmezliği ilkesine bağlı kalacağı, iyi komşuluk ilişkilerinin tüm gereklerini yerine getireceği ve davranışlarının bu doğrultuda olacağı anlayışı içinde hareket etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin bu temel ilkelere saygı ve ortak yarar temelinde tesis edilip geliştirileceğine inanıyorum"²¹.

Türkiye'nin Ermenistan'ı 1992'de kurulan KEİ'ye davet etmesi de Ermenistan ile sadece diplomatik değil, ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmeye istekli olduğunu ortaya koymaktadır²². Türkiye'nin dostane girişimleri Ermenistan tarafında da karşılık bulmuş, Ter-Petrosyan Rusya Federasyonu'nun etkisini azaltmak amacıyla Türkiye ile yakınlaşma politikası izlemiştir. Ter-Petrosyan'ın bu yakınlaşma politikası Ermenistan'ın "Batı'ya açılım" politikası ile de uyumludur²³. Ancak, bu yakınlaşma politikası kısa sürmüş, Ermenistan'da Türkiye karşıtı "şahinler" hem iç hem dış politikada etkilerini hissettirmeye başlamıştır. Ermeni Hükümeti, iç muhalefetinin ve Ermeni diasporasının baskısı ile 1915 yılında yaşanan olayların "soykırım" olarak tanınması için aktif politika izlemeye başlamıştır. Buna ek olarak, Ermenistan'ın 1921 Kars Antlaşması ile belirlenmiş Türkiye-Ermenistan sınırını tanımayı reddetmesi de ikili ilişkilerin tamamen kopması ile sonuçlanmıştır²⁴.

İki ülke arasında dış politika krizinin ortaya çıkması ise ikili ilişkilerdeki dinamiklerden değil, Ermeni milis kuvvetlerinin Türkiye'nin uluslararası antlaşmalar ile garantör ülkesi olduğu Nahçıvan'ı işgal etmeleri sonucu olmuştur. 3 Mayıs 1992 tarihinde Ermeni milis güçler, Nahçıvan'ın Türkiye sınırına yakın Sederek bölgesine topçu ateşi açarak saldırmıştır²⁵.

Bu saldırı üzerine, Başbakan Süleyman Demirel "Anormal bir durum yok. Hudut ihlali var sadece. Kars Valisi ile konuştum. Endişe edilecek bir durum olmadığını söyledi. Alarm yaratmaya neden olacak bir şey yok. Bush ile görüşeceğim" şeklinde konuşmuştur²⁶. Ermeni milis güçler Nahçıvan'ın Şuşa kentini ve Günnük köyünü işgal ederek saldırılarına devam etmişlerdir²⁷. Bunun üzerine Başbakan Demirel, dönemin ABD Başkanı George Bush'u arayarak Türkiye'nin Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün ihlal edilmesini kabul etmediğini bildirmiştir.²⁸

21 Candan Azer, *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*, (Truva Yayınları, İstanbul, 2011), s. 392.

22 Araz Aslanlı, "Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2012), s. 179.

23 Fiona, Hill, Kemal Kirişçi, Andrew Moffatt, "Armenia and Turkey: From Normalisation to Reconciliation," *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 13, Sayı 7 (2015), s. 132.

24 Mustafa Aydın, "Büyük Oyundan Bölgesel Rekabete (1995-2000)", *Oran, Türk Dış Politikası...*, s. 408.

25 "Nahçıvan Ermeni Ateşi Altında", *Milliyet*, 4 Mayıs 1992, s.11.

26 "Anormal Bir Durum Yok", *Milliyet*, 5 Mayıs 1992, s.17.

27 "Nahçıvan'a Ermeni Saldırısı", *Milliyet*, 8 Mayıs 1992, s.7.

28 "Demirel: Nahçıvan'a Seyirci Kalamayız", *Milliyet*, 8 Mayıs 1992, s.7.

Nahçıvan'ın Sederek bölgesi 18 Mayıs 1992 tarihinde tekrar Ermeni çetelerin saldırılarına maruz kalmıştır²⁹. Sederek, Türkiye sınırına yakın olduğu için Türkiye açısından stratejik önemi olan bir konumdadır. Sederek'in düşmesi ile Türkiye-Nahçıvan sınır bağı da kopacaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin Nahçıvan'ın toprak bütünlüğü ile ilgili tutumunda uluslararası antlaşmalar ile belirlenmiş yükümlülükleri büyük rol oynamaktadır. Ayrıca, Nahçıvan'ın konumuna bakıldığında konunun Türkiye açısından stratejik öneminin de olduğu açıkça görülmektedir.

Türkiye'nin Nahçıvan ile ilgili hukuki yükümlülüklerine ve stratejik hassasiyetlerine ek olarak, Nahçıvan yönetimi de Türkiye'nin soruna aktif olarak katılmasını desteklemiştir. Sederek'e yapılan saldırıların artması üzerine Nahçıvan yarı özerk bölge yönetiminin lideri Haydar Aliyev, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ünal Ünsal'a Sederek'in her an düşebileceğini söyleyerek Türkiye'ye askeri müdahale çağrısında bulunmuştur³⁰.

Nahçıvan bölgesine Ermeni saldırılarının devam etmesi Türkiye ve Ermenistan arasında dış politika krizini tetiklemiştir. Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü "*Nahçıvan'ın varlığına neden olmuş anlaşmada imzası bulunan bir ülke olarak, Nahçıvan'ın toprak bütünlüğünün korunması ve orada yaşayan insanların bir kazaya uğramaması için büyük dikkatimiz var... "Orada [Nahçıvan'da] dışarıdan gelen saldırıların durdurulması, saldırganların geri dönmesi, bütün bunların devletlerin ortak gücü ile yeni bir çatışmaya yol açmadan düzeltilmesini istiyoruz"* şeklinde konuştu³¹. İnönü, Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Ovanisyan'ı arayarak Nahçıvan'a Ermeni çetelerinin saldırılarının devam etmesi halinde sonucun "çok ağır olacağını" söylemiştir³².

Nahçıvan'a Ermeni saldırılarının devam etmesi, siyasi arenada Türkiye'nin bölgeye askeri müdahalesi hakkındaki tartışmaları tetikledi. Dışişleri Bakan Yardımcısı Onur Kumbaracıbaşı "*Nahçıvan Karabağ'a benzemez. İmza koyduğumuz anlaşmalar var. Göz göre göre sınır değişikliğine izin vermeyiz. Ermenilerin daha fazla işin tadını çıkırmalarına izin vermeyeceğiz"* diyerek Türkiye'nin konu ile ilgili hassasiyetinin altını çizdi³³. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, askeri güç kullanarak sınır değiştirilmesinin Türkiye tarafından kabul edilmeyeceğini belirtmiştir³⁴.

Türkiye, Ermeni Hükümeti'nin Ermeni çetelerinin Nahçıvan'a düzenlediği saldırılara sessiz kalmasına tepki olarak Ermenistan sınırına daha fazla asker konuşlandırmıştır³⁵. Bakanlar Kurulu bildirisinde "*Ermenilerin son*

29 "*Sederek Kasabası Düşüyor*", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992, s.7.

30 "*Askeri Müdahale Tartışması*", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992, s.7.

31 "*Sınırlar Değişmez*", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992, s.7.

32 "*Sınırlar Değişmez*", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992, s.7.

33 Derya Sazak "*Nahçıvan'a Müdahale*", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992, s.12.

34 "*Çetin: Seyirci Kalamayız*", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992, s.7; "*Askeri Müdahale Tartışması*", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992, s.7.

35 "*Eller Tetikte*", *Milliyet*, 20 Mayıs 1992, s.1.

saldırıları karşısında Türkiye'nin bugüne kadar izlediği dengeli ve müzakereler yoluyla barışın sağlanmasına yönelik politikasının ciddi bir şekilde etkilenmesi kaçınılmaz olacaktır" şeklinde açıklama yapılmıştır³⁶. Türkiye'nin saldırıların devamı durumunda Ermenistan'a daha sert tepki verebileceğinin sinyallerini vermesi, Türkiye-Ermenistan arasında dış politika krizinin tırmandığının işaretidir. Dışişleri Bakanı Çetin, Meclis Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

"Nahçıvan Cumhurbaşkanı Sayın Haydar Aliyev ve Sayın Meclis Başkanıyla sürekli görüşmekteyiz. Ermeniler, Nahçıvan sınır boyundaki kendi topraklarından top ve roket atışlarıyla, zaman zaman, saldırılarını artırarak sürdürmektedirler, öyle ki, sınıra 20 kilometre mesafedeki Şaror Kaymakamlığı dahi, bu uzun menzilli atışlardan isabet almıştır. Sayın Aliyev, Ermenistan Cumhurbaşkanı Petrosyan'la iki defa telefonla görüştüğünü, Petrosyan'ın, kendisine, top ve roket atışlarının durdurulacağına dair söz verdiğini belirtmiş; ancak, biraz önce kendileriyle yaptığım konuşmada, azalmış olmakla birlikte, tümüyle giderilemediğini söylenmiştir. Durumu yerinde incelemek üzere Nahçıvan'a derhal bir heyet göndermekteyiz. Heyetimiz, Nahçıvan'ın maruz kaldığı saldırıyı bütün unsurlarıyla yerinde belirlemeye ve gözlemler yapmaya çalışacaktır. ...

*Kafkasya'da, 7 milyonluk Azerbaycan ve 60 milyonluk Türkiye arasında sıkışmış olan 3,5 milyonluk küçük bir ülkenin saldırgan davranışlarına karşı çıkmak için derhal silaha sarılmak cihetine gitmek, gerekirse en son yapılacak işi, en başta yapmak olurdu; bu da, meselenin kendi boyutlarının dışına taşmasına ve genel bir Müslüman - Hıristiyan ihtilafına dönüşmesine yol açabilirdi. Biz, Azerî kardeşlerimizin haklı davalarının sözcülüğünü üstlenerek, hukuk dışı davranan tarafı dünyaya tescil ettirdik ve uluslararası toplumun sorumluluğu üstlenmesini sağlamaya çalıştık. Savaş alanındaki halihazır durum elbette ki geçicidir. Azerbaycan, bu haksız durumun düzeltilmesinde, sadece Türkiye'yi değil, artık, dünyayı da giderek arkasında bulacaktır"*³⁷.

Azeriler 21 Mayıs'ta Sederek bölgesinde Ermeni milis kuvvetlerin ele geçirdikleri bir tepeyi (Kırmızılar tepesi) geri almıştır. Daha sonra, yine Sederek bölgesindeki başka bir tepenin (Mil tepesi) geri alınması için Azeriler ve Ermeniler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Çatışmalar sürerken Haydar Aliyev, Türkiye'den asker talepleri olmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, *"her gün yeni gelişmeler oluyor. İşler kötüye giderse bu hiç istemeyeceğimiz anlamına gelmesin"* diyerek asker talep etme ihtimallerinin olduğunu da altını çizmiştir³⁸.

Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan, Haydar Aliyev ile yaptığı görüşmede, ateşkes için Türkiye'nin askeri müdahalede bulunmamasını şart koşmuştur. Konu ile ilgili Aliyev *"Petrosyan, Nahçıvan ile Ermenistan'ın işbirliği ile olayların önlenebileceğini söylüyor. Bana açıkça Türkiye'nin olaylara karışmamasını, böyle bir durumun sağlanması durumunda ateşkesi durdurmaya hazır"*

36 "Askeri Müdahaleden önce BM", *Milliyet*, 20 Mayıs 1992, s.7.

37 78'inci Birleşim Dönem 19, TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11 Yasama Yılı 1, s. 204-205. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c011/tbmm19011078.pdf>

38 "Aliyev'in Endişesi", *Milliyet*, 22 Mayıs 1992, s.7.

olduklarını söyledi. Ben de kendisine savaşın Ermenistan tarafından başlatıldığını, bunu Nahçıvan'ın üzerine yıkmanın yanlış olacağını hatırlattım ve anlaşma yapmaya hazır olduğumuzu bildirdim. Bu görüşmeden sonra Ermenistan'ın Savunma Bakanı Serkisyan'la telefon bağlantısı kurdum. Aynı sözleri o da söyledi" şeklinde konuşmuştur.³⁹

Askeri müdahalenin yoğun olarak tartışıldığı dönemde Başbakan Demirel kriz ile ilgili "...Savaşacak tek devlet biz miyiz? Bu duruma rağmen hala niye harp etmiyorsunuz derlerse ben de o zaman kim harp etmek istiyorsa buyursun gitsin derim"⁴⁰ şeklinde açıklama yaparak krizin güç kullanmadan çözülmesinden yana olduğunu ifade etmiştir.

Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin, 25 Mayıs'da Başbakan Demirel ile yaptığı görüşme sonrası Türkiye'nin Ermenistan'a yapacağı olası yaptırımlardan endişe ettiklerini belirterek Kafkasya bölgesinde konuşlanan Rus askerlerini çekeceklerini ilan etti. Buna ek olarak, Yeltsin "Rusya, eski SSCB'nin sınırları içindeki mevcut anlaşmazlıkların politik yollardan çözülmesinden yanadır. Türkiye'nin bu ihtilafların barışçı yollardan çözülmesi ve Orta Asya cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler geliştirmesi arzusunu, anlayışla ve takdirle karşılıyoruz" şeklinde konuşmuştur⁴¹. İkili görüşmeden sonra yayınlanan bildiriye taraflar, Nahçıvan'da yaşanan çatışmaları endişe ile izlediklerini belirterek, Ermenistan'ı kınamışlardır⁴².

Türkiye'nin ve diğer bölge ülkelerinin yoğun çabalarına rağmen Nahçıvan'da çatışmalar devam etmiştir. Türkiye-Rusya bildirisinin yayınlandığı gün, Ermeni saldırıları sonucu bir Azeri asker hayatını kaybetmiş, beş asker ise yaralanmıştır⁴³. Saldırıları üzerine Başbakan Demirel'in "Kim kuvvet kullanarak toprak kazanma yoluna giderse, bilmelidir ki, kendisinden daha kuvvetlisi de vardır ve pişman olacaktır" şeklinde konuşması Türk karar alıcılar açısından dış politika krizinin bitmediğini göstermektedir⁴⁴.

Türkiye karar alıcıların askeri müdahale açıklamalarına rağmen Ermeni milis kuvvetleri Nahçıvan'a saldırıyı sürdürmüşlerdir. 31 Mayıs'ta Ermeniler Nahçıvan'ın Ordubad bölgesinin köylerine (Soyuk, Genze, Çotam ve Çilid) top ateşi ile saldırmıştır⁴⁵. 6 Mayıs'ta Ermeni çeteleri Nahçıvan'ın doğu bölgesinde bulunan Şaşur kentine ve civardaki köylere saldırı düzenlemiştir⁴⁶.

Bu saldırılar karşısında Türkiye tepkisini Ermenistan sınırındaki asker sayısını arttırarak göstermiştir. Bu durum karşısında Ermenistan'ın Moskova

39 "Aliyev'in Endişesi", *Milliyet*, 22 Mayıs 1992, s.7.

40 "ABD İstedigimizi Yaptı", *Milliyet*, 23 Mayıs 1992, s.7.

41 "Rus Ordusu Çekiliyor", *Milliyet*, 26 Mayıs 1992, s.7.

42 "Diplomatik Başarı", *Milliyet*, 27 Mayıs 1992, s.1.

43 "Nahçıvan'a yine saldırdılar", *Milliyet*, 27 Mayıs 1992, s.1.

44 "Ermeni'ye Gözdağı", *Milliyet*, 29 Mayıs 1992, s.1.

45 "Nahçıvan Karanlıkta", *Milliyet*, 1 Haziran 1992, s.7.

46 "Nahçıvan Ateş Altında", *Milliyet*, 7 Ağustos 1992, s.6.

Büyükelçisi Feliks Mamikonyan “Türk sınırında durumun gergin olduğunu [belirterek]..., bunun Ermenistan’ı misillemeye zorladığını, Bağımsız Devletler Topluluğu... ile imzaladıkları ortak güvenlik anlaşmalarını harekete geçirebileceklerini” söylemiştir⁴⁷. Diğer bir ifade ile Mamikonyan, Bağımsız Devletler Topluluğu ile imzalanan anlaşma çerçevesinde Rusya’dan askeri yardım isteyebileceklerini ima etmiştir⁴⁸. Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan ise “Bugüne kadar sorunun barışçıl yoldan çözümlenmesi için uluslararası camianın harcadığı çabalar, Bakü ve Ankara yüzünden sonuçsuz kaldı” diyerek Nahçıvan sorununda Azerbaycan ve Türkiye’yi suçlamıştır⁴⁹.

Türkiye’nin Ermeni sınırına asker yığması ve bu durumun Ermeni karar alıcılar tarafından tehdit olarak algılanması, iki taraf arasındaki kriz durumunun devam ettiğinin göstergesidir. Diğer bir ifade ile, Nahçıvan sorununun çözülmesi ile ilgili Türkiye askeri seçeneklerin masada olduğunu gösterirken, Ermeni yetkililerin sınırdaki durumun Ermenistan’ı “misillemeye zorladığını” ifade etmesi, Ermenistan’ın krizi sonlandırmaktansa tırmandırmayı tercih ettiğini göstermektedir.

Nahçıvan’daki katliamın büyümesi üzerine Türk Cumhurbaşkanı Özal “...ben daha önce de söyledim dışimizi göstermezsek bu iş halledilmez ve Kıbrıs’a nasıl çıktık? Bu harekate karşı çıkıldı mı?”⁵⁰ diyerek Nahçıvan ve Kıbrıs arasındaki benzerliğe vurgu yapmıştır. Özal “...Ermeni hududunda siz ciddi bir manevra, ciddi bir şey yapsanız, üç tane merminiz de o tarafa düşse...Ne olur? Yani mesele sen fazla ileri gidersen ben buradayım demektir. Bunu lafla değil, fülen yapmak lazım...” şeklinde konuşarak müdahaleden yana tavır koymuştur⁵¹. Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi’nde konuşan BM Türkiye Daimi Temsilcisi Mustafa Akşin’in, “Türkiye, Azerbaycan’ın işgaline izin vermeyecek, Azerbaycan’ı savunacak” diyerek Türkiye’nin Nahçıvan politikasını uluslararası arenada savunmuştur⁵².

Ancak, Özal’ın 14-15 Nisan Azerbaycan gezisi sonrasında Türkiye’nin kriz yönetim metodları ile ilgili politika değişikliğine gittiği görülmektedir. Özal, Nahçıvan sorununda Azerbaycan’ın rolü ile ilgili olarak “Bir memleket savunmasını kendi yapar. Taşıma suyla değirmen döner mi? Bu meseleyi de onların halletmesi gerekir. Azerbaycan, hakikaten büyük bir ülke olmak istiyorsa bu işi kendisinin becermesi lazım. Bizim maddi manevi desteğimiz olur, o ayrı konu. Ama onlar namuna harp edemeyiz”⁵³ diyerek Türkiye’nin Nahçıvan’ın statüsü ile ilgili kararlı tutumunu sürdürdüğünü, ancak krizin çözümü ile ilgili askeri seçeneğin artık düşünülmediğini ortaya koymuştur.

47 “Erivan’dan Misilleme”, *Milliyet*, 6 Nisan 1993, s. 14.

48 A.g.g.

49 A.g.g.

50 “Özal açıkladı: Dışimizi Göstermek Gerekir,” *Milliyet*, 5 Nisan 1992, s.1

51 “Askeri Önlemler Şart”, *Milliyet*, 8 Nisan 1993, s. 15.

52 “Azerbaycan’ı Savunuruz”, *Milliyet*, 8 Nisan 1993, s.1.

53 Bilal Şimşir, *Azerbaycan: Azerbaycan’n Yeniden Doğu Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011), s.527.

Bu süreçte Cumhurbaşkanı Turgut Özal 17 Nisan 1993 tarihinde kalp krizi sonucu Ankara'da vefat etmiş, yerine Süleyman Demirel 9. cumhurbaşkanı olmuştu. Demirel, başbakanlığı döneminde savunduğu askeri seçeneğin gündemden çıkarılması ile ilgili fikrini cumhurbaşkanlığı döneminde de korumuştur. Ancak, Demirel'in cumhurbaşkanlığının ilk aylarında askeri seçeneğin hemen gündemden çıkmadığı gözlemlenmektedir. Çünkü Eylül ayının başında 3. Ordu birlikleri Ermenistan sınırına konuşlandırılmıştır⁵⁴. Bununla birlikte, TSK'ya ait jet uçakları Türkiye-Ermenistan sınırında keşif uçuşu yapmaya başlamıştır⁵⁵.

3 Eylül 1993 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Başbakan Tansu Çiller, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz, Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş'in katılımı ile gerçekleşen Çankaya zirvesinde Nahçıvan'daki saldırıların durdurulması amacı ile asker gönderme yetkisi için TBMM'ye gidilmesi tartışılrsa da bu öneri hayata geçmemiştir⁵⁶. 9 Eylül 1993 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşen Başbakan Tansu Çiller, askeri müdahale seçeneğinin gündemden çıktığını teyit etmiş ve bunun yerine Türkiye'nin Rusya ile birlikte Nahçıvan bölgesine barış gücü gönderebileceğini belirtmiştir⁵⁷.

Bununla birlikte, 11-12 Eylül 1993 tarihlerinde Ermenistan sınırına TSK tarafından tank, top, uçaksavar, zırhlı personel taşıyıcı, havan birlikleri ile yığınak yapılmaya başlaması ve Türkiye'nin Nahçıvan-Ermenistan sınırında yerleştirilen tank, top, uçaksavar ve uzun menzilli ağır topların namlularının Ermenistan'a çevrilmesi Türk karar alıcılar açısından krizin devam ettiğini göstermektedir⁵⁸. Ermeni askerlerinin de sınırın diğer tarafında eş zamanlı olarak siper kazmaya başlaması, Türkiye'nin sınırdaki askeri hareketliliğinin Ermenistan tarafından tehdit olarak algılandığı ve Ermeni karar alıcılar açısından kriz durumunun devam ettiğini göstermektedir⁵⁹.

Ancak, bu tarihten sonra Nahçıvan'da çatışmalar geçici olarak durmuştur. 1 Haziran 1994 tarihinde Ermeni güçleri Sederek bölgesini topçu ateşine tutmuş, Sederek'in Günnet köyüne girip, bölgeye ait tepeleri ele geçirmişlerdir⁶⁰. Çatışmalar 1996 yılında tekrar şiddetlenmiş, Şubat ayında Nahçıvan'a bağlı Yerashavan köyünde Azeri ve Ermeni birlikleri arasında çatışmada birçok kişi yaşamını yitirmiştir⁶¹. Bununla birlikte, 1994-1996 yılları arasında sonra ortaya çıkan çatışmalar, Türkiye ve Ermenistan arasında bir kriz durumunu tetiklememiştir.

54 "Ermenistan'a Son Uyarı", *Milliyet*, 3 Eylül 1993, s. 1

55 "Çiller'e Savaş Yetkisi", *Milliyet*, 4 Eylül 1993, s.1.

56 "Çiller'e Asker Gönderme Yetkisi", *Milliyet*, 4 Eylül 1993, s.19.

57 "Moskova'ya Çiller'den Rest," *Milliyet*, 9 Eylül 1993, s.1.

58 "Namlular Hedefte", *Milliyet*, 13 Eylül 1993, s. 1.

59 "Ermenistan Sınırına Yığınak", *Milliyet*, 12 Eylül 1993, s.18.

60 "Ermeniler Nahçıvan'da İlerledi", *Milliyet*, 1 Haziran 1994, s.17.

61 "Kafkasya'da Karmaşa", *Milliyet*, 26 Şubat 1996, s. 16.

3. Kriz Yönetim Sürecinin Analizi

Türk karar alıcılar açısından Nahçıvan krizinin doğması, Ermeni milis kuvvetlerinin 1992’de Türkiye açısından stratejik noktada bulunan Nahçıvan’ın Sederek bölgesine saldırması sonucu ortaya çıkmıştır. Nahçıvan krizi, Türkiye’nin doğrudan kendi topraklarına yapılan bir saldırı sonucu ortaya çıkmadığı için Türkiye açısından doğrudan kriz niteliğinde değildir. Bununla birlikte, Nahçıvan’ın garantör ülkesi olması nedeniyle Türkiye’nin soruna müdahil olması, bu meselenin Türkiye açısından dolaylı kriz özelliği taşıdığını göstermektedir. Türkiye’nin Nahçıvan sorununa müdahalesi, uluslararası antlaşmalar ile tanınan “garantör ülke” statüsünden dolayı meşru bir müdahaledir.

Kriz ilk ortaya çıktığında Türk yetkililer diplomatik mekanizmaları kullanarak Nahçıvan’ın toprak bütünlüğünü koruma yolunu seçmiştir. Türk diplomatlar Amerikalı ve Rus diplomatlara Türkiye’nin Nahçıvan sorunu ile ilgili endişelerini anlatmışlardır. Bununla birlikte, Ermeni milislerinin Nahçıvan’a saldırılarının devam etmesi ve bu saldırılar karşısında Ermenistan’ın sessiz kalması Türkiye açısından dış politika krizini tetiklemiştir.

Nahçıvan’a yapılan saldırılardan Ermenistan’ı sorumlu tutan Türkiye, askeri müdahale tehdidini gündemde tutmuştur. Ermenistan’ın çatışmaların bitmesi doğrultusunda bir adım atmaması üzerine, Türkiye sınıra askeri yığmak yaparak Ermenistan’ı caydırma siyaseti izlemiştir. Türkiye’nin bu siyaseti izlemesindeki amaç, Nahçıvan’ın toprak bütünlüğünün korunmasıydı. Bununla birlikte, Türkiye’nin sınıra asker yığması Ermenistan’ı geri adım atmaya itmemiş, 3 Eylül 1993 tarihinde Ermeni tarafının misilleme olarak sınıra asker konuşlandırması, iki ülke arasında askeri çatışma ihtimalini arttırmıştır.

1993 yılından sonra Nahçıvan’da iki taraf arasında yaşanan çatışmaların durması ile Türkiye-Ermenistan arasındaki kriz durumu ortadan kalmıştır. 1994 ve 1996 yılları arasında Nahçıvan’da düşük yoğunluklu çatışmalar olsa da bu çatışmalar Türkiye ve Ermenistan arasında bir dış politika krizini tetiklememiştir. Türkiye-Ermenistan arasındaki dış politika krizi tarafların Nahçıvan ile ilgili karşılıklı olarak anlaşması ile değil, çatışmaların zaman içerisinde bitmesi sonucu son bulmuştur.

Nahçıvan’daki çatışmaların seyrekleşmesi sebebiyle Nahçıvan konusu hem Türkiye’nin hem Ermenistan’ın gündeminden çıkmıştır. Nahçıvan’dan Ermeni milislerinin büyük oranda çekilmesine rağmen, Nahçıvan’ın Karki bölgesindeki Ermeni işgali devam etmiştir⁶². Ermeni işgali sonrası Azeriler Karki’yi terketmek zorunda kalmış ayrıca, Karki’nin ismi *Tigranashen* şeklinde değiştirilmiştir⁶³.

62 Simon Gwyn Roberts, *Shades of Expression: Online Political Journalism in the Post-colour Revolution Nations* (Chester: University of Chester Press, 2013), s.150.

63 Nicholas Holdin, *Armenia: With Nagorno Karabagh* (Guilford: Guilford Press, 2011), s. 158.

Sonuç

18 Mayıs 1992 tarihinde Ermeni çetelerin, Nahçıvan'ın idari bölgesi Sederek'e saldırmaları ile Türk karar alıcıları açısından kriz durumu ortaya çıkmıştır. Türkiye-Ermenistan arasındaki dış politika kriz dönemi 1992-1993 yılları arasında yaşanmıştır. Askeri müdahale seçeneği Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından sıklıkla dile getirilse de Başbakan Süleyman Demirel askeri müdahaleye karşı çıkmıştır. Özal, 14-15 Nisan 1993'da yaptığı Azerbaycan gezisi sonrasında, askeri müdahalenin gündem dışı olduğunu vurgulamış ve 17 Nisan'da askeri müdahaleye karşı olan Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı olması ile Türkiye'nin bölgeye askeri müdahale olasılığı zayıflamıştır.

Bununla birlikte, Ermeni sınırına 3. Ordu birliklerinin konuşlandırılması; sınırda jet uçaklarının keşif uçuşu yapılması; 3 Eylül 1993 Çankaya zirvesinde Nahçıvan'a asker gönderme seçeneğinin tartışılması Türkiye'nin Nahçıvan sorunu ile ilgili "müdahale tehdidini" kullanarak Ermenistan'ı caydırma siyaseti izlediğini göstermektedir. Ermenistan bu gelişmeler karşısında sınırdaki askeri varlığını arttırması iki taraflı bir kriz yaşandığının göstergesidir. Ancak, 12 Eylül 1993 tarihinden itibaren Nahçıvan'daki çatışmaların geçici olarak durması ile taraflar arasındaki kriz durumu ortadan kalkmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Nahçıvan sorununa müdahalesi ulusal güvenliğine doğrudan tehdit teşkil eden bir durum sonucu değil, garantörlük statüsünden kaynaklanmaktadır. Türkiye Nahçıvan sorunun toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesini talep etmiştir. Ermenistan'ın bu konuda isteksiz olması ve Nahçıvan'dan çekilmemesi sonucu Türkiye askeri müdahale seçeneğinin gündemde olduğunu belirtmiş ve sonuç olarak Türkiye ve Ermenistan arasında bir dış politika krizi doğmuştur. İki ülkenin sınıra asker konuşlandırması krizin tırmanma seyri izlediğini göstermektedir. Kriz tırmanma eğilimi gösterse de Türkiye ve Ermenistan arasında askeri çatışmaya dönüşmemiştir. Bununla birlikte, krizin son bulması iki tarafın diplomasi yoluyla veya hukuksal bir düzenleme uzlaşması ile olmamıştır. Kriz tarafların uzlaşması ile değil, çatışmaların zaman içerisinde bitmesi ile son bulmuştur.

Türkiye ve Ermenistan arasında Nahçıvan krizinin son bulması ikili ilişkileri iyileştirici bir zemin oluşturmamıştır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur. Türkiye, 1993 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait Kelbecer bölgesini işgal etmesine sınırı kapayarak ve ticaret bağlantılarını keserek tepki göstermiştir⁶⁴. Türkiye-Azerbaycan arasındaki yakın diplomatik ilişkiyi ulusal tehdit olarak gören Ermenistan ise Rusya ve İran ile yakınlaşma politikası izlemiştir⁶⁵.

64 Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı "Türkiye-Ermenistan İlişkileri," <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

65 Bülent Aras ve Pınar Akpınar, "The Relations between Turkey and the Caucasus,"

2009 yılında Türkiye ve Ermenistan İsviçre'nin arabuluculuğunda ilişkileri normalleştirmek üzere birararaya geldiler. 22 Nisan 2009 tarihinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıklarını ortak açıklama yapmıştır “Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin arabuluculuğunda, iki ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler”⁶⁶.

Bu çabalar neticesinde 10 Ekim 2009 tarihinde Türkiye ve Ermenistan diplomatik ilişki kurmak ve sınırı açmak amacı ile protokoller imzalamıştır. Ancak, Türkiye'nin iki büyük muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) protollere karşı bir tavır sergilemiş⁶⁷ ve Azerbaycan'ın Türkiye-Ermenistan yakınlaşmasına sert tepki göstermiştir⁶⁸. Ermenistan da protokoller ile ilgili muhalefetin ve Ermeni diasporasının baskısı ile karşılaşmıştır. İç ve dış tepkiler tepkisi protokoller iki ülke tarafından onaylanmasını ve dolayısıyla ilişkilerin normalleşmesini önlemiştir.

Perceptions, Cilt 16, Sayı 3 (2011), s. 59.

66 Türkiye Cumhuriyeti Dışişler Bakanlığı “Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nun Ortak Açıklaması,” 22 Nisan 2009, http://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa

67 *A.g.m.*, s.62.

68 Hill, Kirişçi, Moffatt, “Armenia and Turkey,” s. 132.

KAYNAKÇA

I. Kitap ve Makaleler

- ARAS, Bülent ve Pınar AKPINAR, "The Relations between Turkey and the Caucasus," *Perceptions*, Cilt 16, Sayı 3 (2011), ss. 53-68.
- ASLANLI, Araz. "Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2012), ss.175-196.
- AYDIN, Mustafa "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar Cilt: 1919-1980* (İstanbul: İletişim, 2001).
- AZER, Candan, *Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri*,(Truva Yayınları, İstanbul, 2011).
- BRECHER, Michael. *Crisis in World Politics* (Oxford: Pergamon Press, 1993).
- BUCHANAN, Allen ve Margaret MOORE (der.) *States, Nations, and Borders: The Ethics of Making Boundaries* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).
- COHEN, Ariel. "Azerbaijan and U.S. Interests in the South Caucasus: Twenty Years After Independence," Diba Nigar Göksel ve Zaur Shiriyev (der) *The Geopolitical Scene of the Caucasus: A Decade of Perspectives* (İstanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, 2013).
- DIEHL, Paul F. (der.) *A Road Map to War: Territorial Dimensions of International Conflict* (Vanderbilt University Press: Nashville and London, 1999).
- FORSBERG, Tuomas "The Ground Without Foundation? Territory as a Social Construct," *Geopolitics*, Cilt 8, Sayı 2 (Summer, 2003), ss.7-24.
- GIBLER, Douglas M. "Alliances that Never Balance: The Territorial Settlement Treaty," Paul F. Diehl (der.) *A Road Map to War: Territorial Dimensions of International Conflict* (Nashville and London: Vanderbilt University Press, 1999).
- GOERTZ Garry ve Paul F. DIEHL, *Territorial Changes and International Conflict* (New York: Routledge Kegan Paul, 1992).
- HENSEL, Paul R. "[An Evolutionary Approach to the Study of Interstate Rivalry](#)," *Conflict Management and Peace Science*, Cilt 17, Sayı 2 (Fall, 1999), ss.175-206.
- HENSEL, Paul "Charting a Course to Conflict: Territorial Issues and Militarized Interstate Disputes, 1816-1992," *Conflict Management and Peace Science*, Cilt 45, Sayı1 (1996), ss. 43-73.

- HILL, Fiona, Kemal KIRIŞCI, Andrew Moffatt, "Armenia and Turkey: From Normalisation to Reconciliation," *Turkish Policy Quarterly*, Cilt 13, Sayı 7 (2015), ss.127-138.
- HOLDIN, Nicholas. *Armenia: With Nagorno Karabagh* (Guilford: Guilford Press, 2011).
- HUTH, Paul K. "Enduring Rivalries and Territorial Disputes, 1950-1990," Paul F. Diehl (der.) *A Road Map to War : Territorial Dimensions of International Conflict* (Vanderbilt University Press: Nashville and London, 1999).
- KIMURA, Masato ve David A. WELCH, "Specifying 'Interests': Japan's Claim to the Northern Territories and Its Implications for International Relations Theory," *International Studies Quarterly*, Cilt42, Sayı2 (June 1998), ss.213-243.
- PASHAYEVA, Gulshan. "The Nagorno-Karabakh Conflict in the Aftermath of the Russia-Georgia War," Diba Nigar Göksel ve Zaur Shiriyev (der) *The Geopolitical Scene of the Caucasus: A Decade of Perspectives* (İstanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, 2013).
- ROBERTS, Simon Gwyn. *Shades of Expression: Online Political Journalism in the Post-colour Revolution Nations* (Chester: University of Chester Press, 2013).
- SENESE, Paul D. "Geographical Proximity and Issue Salience: Their Effect on the Escalation of Militarized Interstate Conflict," *Conflict Management and Peace Science*, Cilt 15, Sayı 2 (1996), ss. 133-161.
- SOYSAL, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt 1 (Ankara: TTK, 1989).
- SULEYMANOV, Elin. "The South Caucasus: Where the U.S. and Turkey Succeeded Together," Diba Nigar Göksel ve Zaur Shiriyev (der) *The Geopolitical Scene of the Caucasus: A Decade of Perspectives* (İstanbul: Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, 2013).
- ŞİMŞİR, Bilal. *Azerbaycan: Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2011).
- VASQUEZ, John A. *The War Puzzle* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
- WESTING, Arthur (der.) *Global Resources and International Conflict: Environmental Factors in Strategic Policy and Action* (New York: Oxford University Press, 1986).

II. Resmi Belgeler ve Websiteleri

- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı "Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması," 22 Nisan 2009, http://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)" http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_.tr.mfa

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı "Türkiye-Ermenistan İlişkileri," <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

78'inci Birleşim Dönem 19, TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 11 Yasama Yılı 1, s. 204-205.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c011/tbmm19011078.pdf>

"Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri," <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

III. Gazeteler

"Nahçıvan Ermeni Ateşi Altında", *Milliyet*, 4 Mayıs 1992.

"Anormal Bir Durum Yok", *Milliyet*, 5 Mayıs 1992.

"Nahçıvan'a Ermeni Saldırısı", *Milliyet*, 8 Mayıs 1992.

"Demirel: Nahçıvan'a Seyirci Kalamayız", *Milliyet*, 8 Mayıs 1992.

"Sederek Kasabası Düşüyor", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992.

"Askeri Müdahale Tartışması", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992.

"Sınırlar Değişmez", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992.

Derya Sazak, "Nahçıvan'a Müdahale", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992.

"Çetin: Seyirci Kalamayız", *Milliyet*, 19 Mayıs 1992.

"Eller Tetikte", *Milliyet*, 20 Mayıs 1992.

"Askeri Müdahaleden önce BM", *Milliyet*, 20 Mayıs 1992.

"Aliyev'in Endişesi", *Milliyet*, 22 Mayıs 1992.

"ABD İstedığımızı Yaptı", *Milliyet*, 23 Mayıs 1992.

"Rus Ordusu Çekiliyor", *Milliyet*, 26 Mayıs 1992.

"Diplomatik Başarı", *Milliyet*, 27 Mayıs 1992.

"Nahçıvan'a yine saldırdılar", *Milliyet*, 27 Mayıs 1992.

"Ermeni'ye Gözdağı", *Milliyet*, 29 Mayıs 1992.

"Nahçıvan Karanlıkta", *Milliyet*, 1 Haziran 1992.

"Nahçıvan Ateş Altında", *Milliyet*, 7 Ağustos 1992.

"Erivan'dan Misilleme", *Milliyet*, 6 Nisan 1993.

"Erivan'dan Misilleme", *Milliyet*, 6 Nisan 1993.

“Özal açıkladı: Dışimizi Göstermek Gerekir,” *Milliyet*, 5 Nisan 1992.

“Askeri Önlemler Şart”, *Milliyet*, 8 Nisan 1993.

“Azerbaycan’ı Savunuruz”, *Milliyet*, 8 Nisan 1993.

“Ermenistan’a son uyarı”, *Milliyet*, 3 Eylül 1993.

“Çiller’e Savaş Yetkisi”, *Milliyet*, 4 Eylül 1993.

“Çiller’e Asker Gönderme Yetkisi”, *Milliyet*, 4 Eylül 1993.

“Moskova’ya Çiller’den Rest,” *Milliyet*, 9 Eylül 1993.

“Namlular Hedefte”, *Milliyet*, 13 Eylül 1993.

“Ermenistan Sınırına Yığınak”, *Milliyet*, 12 Eylül 1993.

“Ermeniler Nahçıvan’da İlerledi”, *Milliyet*, 1 Haziran 1994.

“Kafkasya’da Karmaşa”, *Milliyet*, 26 Şubat 1996.